

نظریه انبساط جهان در قرآن کریم

مجید طالب تاش

دکترای الهیات (علوم قرآنی)

چکیده: نظریه «انبساط جهان» که از دستاوردهای علم جدید به شمار می‌آید از گسترش پیوسته و فزاینده عالم خبر می‌دهد. این مسأله در آیه ۴۷ سوره ذاریات به وضوح بیان شده است ولی چون علم و دانش در عصر نزول قرآن و قرن‌ها پس از آن به این فهم دست نیافته بود مفسران را به توجیه و تأویل آیه برخلاف ظاهر آن وادار می‌ساخت. بررسی معنا و مفهوم آیه شریفه به خوبی بیانگر اعجاز قرآن خواهد بود بطوری که غیر بشری بودن آن را به اثبات می‌رساند.

کلید واژه‌ها: انبساط، طبیعت، آسمان، قرآن.

پیشگفتار

قرآن کریم، در عصری بر پیامبر امی، حضرت محمد بن عبدالله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرود آمد که کاروان علم و دانش بشری هنوز در سرای صنعت و تکنولوژی بار نینداخته بود و توجیه روابط پدیده‌های طبیعی آسمانها بر اساس هیئت بطلمیوسی صورت می‌پذیرفت که زمین را ساکن و محور عالم می‌پنداشت و سایر ستارگان و سیارات را در حال چرخش به دور زمین معرفی می‌کرد.

به ویژه متن بدیع و جان‌فزای آیات الهی در شبه جزیره عربستان طنین افکن شد که مردم آن دیار، با همان مقدار دانش و پیشرفت علمی حاصل شده برای بشر آن روزگار نیز بیگانه بودند. در چنین فضایی، مفاهیم بلند و معانی پر عمق قرآن، آدمیان را به عبودیت و بندگی خداوندی فرامی‌خواند که آسمانها و زمین را آفریده است و پدیده‌های طبیعت را بر اساس قوانین و سنتهای علمی و غیر قابل تغییر و تبدیل، هماهنگ و منسجم ساخته

است و آنها را به گونه‌ای تقدیر و اندازه‌گیری نمود که به سوی مقصد و کمال نهایی خویش هدایت می‌شوند:

سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى (۱)

نام پروردگار والای خود را به پاکی بستای، همان که آفریده و هماهنگی بخشید، و آنکه اندازه‌گیری کرد و هدایت نمود.

رسالت آیات علمی قرآن

حروف و کلمات ظاهری آیات قرآن، به گونه‌ای در کنار یکدیگر چینش شده‌اند که زیبایی کلام و فصاحت سخن را به نهایت رسانده و بی‌نظیر و بی‌مانند بودن خود را برای هر خواننده دقیق و نکته‌سنجی به نمایش می‌گذارد. علاوه بر ظاهر متن، عبارتهای گوش نواز آن، حامل چنان معنای وسیع و تو در تویی است که هر قدر غواصان چیره‌دست در آن غور کنند و از زلال معانی پراج آن کام گیرند، گوهرهای حیات بخش حقایق آن، پیوسته بدیع خواهد بود و جوشش معانی آن، چشمه سازان جدیدی پدید می‌آورد که تشنه کامان حقیقت جو را سیراب خواهد ساخت. یکدسته از این آیات، بیانگر سنتهای علمی خداوند در نظام طبیعت است که در اصطلاح مفسران به «آیات علمی قرآن» شهرت یافته است. این آیات دو رسالت مهم بر عهده دارند:

۱- اثبات غیر بشری بودن آیات و به نمایش گذاشتن اعجاز علمی قرآن.

۲- تشویق و ترغیب ایمان آورندگان در روی آوردن به علم و دانش.

اقبال لاهوری، متفکر پر آوازه جهان اسلام در ضرورت توجه مسلمانان به این گونه آیات چنین می‌نویسد: «قرآن کریم، آیات و نشانه‌های حقیقت نهایی را در خورشید و ماه و دراز شدن سایه و پی هم آمدن شب و روز و گوناگونی زبانها و رنگها و جانشین شدن روزهای خوشبختی و بدبختی به جای یکدیگر در میان مردم و... یعنی سراسر طبیعت بدان صورت که به وسیله ادراک حس بشری متجلی می‌شود، می‌داند. و وظیفه مسلمانان است که درباره این آیات اندیشه کنند و همچون کوران و کران، سرسری از آنها نگذرند،

چه آن‌کس که نشانه‌های زندگی این جهان را نمی‌بیند، در برابر حقایق زندگی آن جهان نیز کور خواهد بود.» (۲)

نگاهی گذرا به آیاتی که از پیدایش آسمانها، زمین، ابر، باد، باران، سایه و... سخن می‌گویند، به همراه هشدارهای مکرر قرآن به «تدبر، تعقل، و تفکر و اندیشه در این پدیده‌ها، و نیز توجه به «چگونگی رویکرد مسلمانان در گذشته و حال به این دسته از آیات، بر ما آشکار خواهد ساخت که پیش از این چه ارمغانهای ارزشمندی را به جهان اسلام هدیه کرده است و امروزه بی توجهی به آن منشأ چه کاستیها و نقصانهایی در جوامع اسلامی شده است. سخن را در این زمینه فرو می‌گذاریم، چرا که خود داستانی مستقل می‌طلبد.

انبساط و گسترش جهان

آیه ۴۷ سوره ذاریات، یکی از ده‌ها آیات علمی قرآن است که دانشمندان و اندیشه‌وران معاصر را به شگفتی آورده است. آیه شریفه، به شیوه‌ای اعجاب‌انگیز از «گسترش مداوم و پیوسته نظام طبیعت» سخن می‌گوید. و این معنا از آیه، چیزی است که تا سالیان دراز برای مفسران و اندیشمندان غیر قابل درک و فهم می‌نمود لذا به تفسیر ظاهر آن می‌پرداختند. آیه شریفه می‌فرماید: وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ

آسمان را با قدرت خویش برافراشتیم و ما پیوسته در حال وسعت بخشیدن به آن هستیم. در این آیه به صراحت و وضوح از توسع و انبساط دائمی آسمانها سخن به میان آمده است. نسفی که از مفسران قرن ششم هجری است در معنای آیه چنین می‌نویسد: و آسمان را برآوردیم و به قوت، و فواخ گردانندگان (گویند یعنی توانگران). (۳)

طبرسی نیز واژه «موسعون» را اینگونه معنی می‌کند: «الموسعون یعنی قادرون علی خلق ما هو اعظم منها» (واژه موسعون در آیه یعنی به آفرینشی بزرگتر از این آسمان قادریم).

وی قول دیگری را نیز یادآور می‌شود که گفته است یعنی ما روزی را برای انسانها

وسعت می بخشیم. (۴)

به یقین این تعبیر قرآن را می توان از جمله اعجاز علمی قرآن به شمار آورد که مردم زمان نزول و هم عصر پیامبر عظیم الشان اسلام ﷺ و حتی تا قرن‌ها پس از آن، درک درستی از معنا و مفهوم واقعی آن نداشتند، زیرا آیه شریفه به وضوح از قانون مهم «انبساط جهان» خبر می دهد در حالی که اندیشه حاکم در آن عصرها جهان را ثابت و تمام شده می دانست و آن را غیر قابل گسترش می پنداشت، چیزی که سالها بلکه قرن‌ها طول کشید تا بشر توانست به کمک ابزارها و وسایل پیشرفته و مدرن در هیئت و نجوم به آن دست یابد.

امروزه دانشمندان دلایلی در دست دارند که نشان می دهد فضای جهان پیوسته در حال گسترش و وسعت است و این گسترش تا بی نهایت ادامه دارد، و هر قدر بر حجم جهان افزوده شود، مسافت میان ستارگان بیشتر خواهد شد و ستارگان دیگری از گازهای جهان هستی، در فضای کیهان تشکیل خواهد شد. (۵)

دکتر بوکای نویسنده مسیحی در تبیین این آیه شریفه می نویسد: آیا واژه آسمان، دقیقاً به معنای جهان خارج از زمین نیست؟ آنچه در معنای «ما آن را بسط می دهیم» ترجمه شده، اسم فاعل از فعل «أَوْسَعَ» است که در مورد اشیاء، عریض کردن و گستردن و وسیع تر کردن و جادارتر کردن معنی می دهد. (۶)

اختر شناسان کشف کرده اند که در نواری بایپهنای متغیر که به صورت حلقه ای بزرگ، آسمان را دور می زند و کهکشانی راه شیری نام دارد، ستارگان فراوانی وجود دارد. شمار این ستارگان در بعضی جاها آن قدر زیاد است که همچون ابری از ستاره به نظر می رسد و فقط با تلسکوپهای قوی به صورت ستارگان جدا در می آیند حال آنکه در میان آنها سحابهای نامنظمی هم پراکنده هستند که نمی توان آنها را تفکیک نمود. شگفت‌ترین چیز در آسمان، سحابیهای مارپیچی بزرگ (Spiral nebulea = سحابیهای حلزونی) است که ممکن است منظومه ستارگان یا کهکشانهای در حال تشکیل را به وجود آورد. این سحابیها گر چه از گاز رقیق تشکیل شده اما ابعاد آنها بسیار عظیم است، مثلاً یکی از

آن‌ها آن قدر ماده دارد که برای ساختن یک میلیارد خورشید کافی است. این سحابیها بی شمارند، به برآورد هابل از رصد خانه «مونت ویلسون» در کالیفرنیا، حدود دو میلیون سحابی با تلسکوپ یکصد اینچی بزرگ آن رصد خانه، دیده می‌شود. فواصل بعضی از آنها ۵۰۰ هزار سال تا ۱۴۰ میلیون سال نوری برآورد شده است و محتمل است که بسیار فراتر از حدود منظومه ستارگان ما باشد. ظاهراً در فضا تعداد بسیاری کهکشان وجود دارد، چنانچه شیپلی می‌گوید: ما با «جهانهای جزیره‌واری» (Island universes) مواجه هستیم که کهکشان ما فقط یکی از آنهاست. (۷)

علم جدید خبر می‌دهد که زمین خاکی، تنها پدیده‌ای نیست که بر اثر جذب مواد آسمانی به تدریج در حال ضخامت و سنگین‌تر شدن است بلکه آسمان یعنی کرات و ستارگان در فضا نیز در حال گسترش مستمر هستند، یعنی برخی از ستارگان واقع در کهکشانها با سرعتی سریع و روز افزون از مرکز کهکشان فاصله می‌گیرند و این سرعت در بسیاری مواقع در گسترش آنها مؤثر است. (۸)

به گزارش دانشمندان، نظریه انبساط جهان، با شکوه‌ترین پدیده مکشوف دانش جدید است و معرفتی است که امروزه کاملاً به ثبوت رسیده و اصل انبساط را همگان پذیرفته‌اند، و مباحثات و اختلاف نظر آنها تنها درباره الگویی است که طبق آن، «انبساط» صورت می‌پذیرد. انبساط جهان از تئوری نسبیت عمومی الهام گرفته مبنای فیزیکی در بررسیهای طیف کهکشان دارد، تغییر محل طیفها با قاعده معین به سوی قرمز شدن به وسیله دور شدن کهکشانها از یکدیگر شدنی است. از این قرار، وسعت جهان پیوسته رو به ازدیاد است و هر قدر فاصله از ما بیشتر شود، فراخی به همان اندازه زیادتیر خواهد شد. (۹)

نهایت اینکه هر چند قرآن، یک کتاب علمی نیست و نیامده تا قوانین صنعت و تکنولوژی را در پیش روی بشر قرار دهد اما در بردارنده آیات بسیاری است که جنبه علمی دارند و اصول و قوانین علمی دقیقی را در خود پنهان کرده‌اند تا با پیشرفت علم و دانش بشری، اعجاز قرآن آشکار گردد و غیر بشری بودن آن به اثبات برسد، نیز این

دسته از آیات بشر را به گسترش علوم و دانش بشری دعوت می‌کند و او را به کشف حقایق عالم در آفاق و انفس فرا می‌خواند تا با مشاهده نشانه‌هایی از قدرت بی‌کران آن خالق یکتا، دل‌های خویش را از عشق و ایمان به او مالا مال سازند و از روشنائی جهان گستر این آیات بهره‌گیرند و زندگی مادی و معنوی خویش را با نور پر برکت آن منور سازند و به سعادت و خوشبختی در دنیا و آخرت نائل آیند. وَ فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (۱۰).

پی‌نوشت

- ۱- اعلیٰ / ۱-۳.
- ۲- اقبال لاهوری، احیای فکر دینی، ترجمه احمد آرام، ص ۱۴۷.
- ۳- نجم‌الدین نسفی، تفسیر نسفی، تصحیح عزیزالله جوینی، ج ۲، ص ۹۸۸.
- ۴- طبرسی، مجمع‌البیان لعلوم القرآن، ج ۹، ص ۲۳۸.
- ۵- خطیب، عبدالغنی، قرآن و علم امروز، ترجمه اسدالله مبشری، ص ۷۶.
- ۶- بوکای، مقایسه میان تورات - انجیل - قرآن و علم، ترجمه حسن حبیبی، ص ۲۲۵.
- ۷- دمبی‌یر، تاریخ علم، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، ص ۶۲۱.
- ۸- تفسیرالامثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، ج ۱۷، ص ۱۱۶.
- ۹- مقایسه‌ای میان تورات - انجیل - قرآن و علم، ص ۲۲۲.
- ۱۰- ذاریات / ۲۱ و ۲۰.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی